

Wstęp

Kolejny tom akt sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego, oddawany niniejszym do rąk Czytelników, został opracowany i wydany drukiem dzięki projektom finansowanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach programu pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” i jest kontynuacją wydawnictwa zapoczątkowanego jeszcze w połowie XX w. przez Włodzimierza Dworzaczka¹, a podjętego i realizowanego od 2002 r. przez Michała Zwierzykowskiego². Obejmuje 315 różnorodnych tekstów³, pochodzących z lat 1668-1675. Ramy chronologiczne stanowi bezkrólewie po abdykacji Jana Kazimierza oraz rok 1675, w którym odbył się sejmik województw poznańskiego i kaliskiego przed sejmem koronacyjnym Jana III Sobieskiego, ostatecznie kończącym przedłużające się w wyniku wojny z Turcją bezkrólewie. Końcowa cezura tomu wkracza nieznacznie w 1676 r., ponieważ sejmik przez sejmem koronacyjnym zakończył swe obrady dopiero na początku stycznia (nie uwzględniono tego jednak na karcie tytułowej). Kolejny tom, przygotowywany obecnie do druku, obejmie materiały z okresu od 1676 do 1695 r. Dzięki pozyskaniu nowych grantów w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w opracowaniu są kolejne dwa tomy, obejmujące materiały sejmikowe z lat 1633-1668⁴ oraz 1764-1793⁵, a także w przygotowaniu do druku trzy tomy akt sejmiku województwa bełskiego⁶.

¹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. 1: 1572-1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957, t. 1: 1572-1632, cz. 2: 1616-1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962.

² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wydał M. Zwierzykowski, Poznań 2008 (finansowanie w ramach projektu KBN-MNiSzW – numer 2 H01G 003 25 w latach 2003-2007). *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015 (tom powstał dzięki finansowaniu ze środków na naukę w latach 2008-2012, jako projekt badawczy MNiSzW nr N N 108 033335).

³ Dodatkowo uwzględniono, bez nadawania kolejnych numerów, streszczenia części niemieckich listów (publikowanych w całości) informujących o sejmiku, wykonanych przez Stanisława Lukasa i dostępnych w tzw. Tekach Lukasa w zbiorach Biblioteki Ossolineum.

⁴ Grant realizowany pod kierunkiem Igora Kraszewskiego (UAM), przez Andrzeja Kamieńskiego (Instytut Historii PAN), Roberta Kołodzieja (Uniwersytet Wrocławski) i Michała Zwierzykowskiego (UAM).

⁵ Grant realizowany pod kierunkiem Michała Zwierzykowskiego (UAM), przez zespół, w którego skład wchodzi: Robert Kołodziej (UWr), Witold Filipczak (UŁ), Dariusz Rolnik (UŚ) i Grzegorz Głabisz (UAM).

⁶ Zostały opracowane dzięki środkom z grantu NPRH 11H 11 000280, a środki na druk będą pochodzić z kolejnego grantu, pozyskanego tym razem na opracowanie pierwszej części akt sejm-

W latach 1668-1675 sejmik województw poznańskiego i kaliskiego zebrał się lub miał zebrać na 40 zgromadzeniach, wśród których było: 8 przedsejmowych, 1 powtórne przedsejmowe, 6 relacyjnych, 9 deputackich (w tym dwa w dodatkowych terminach – 14 grudnia 1671 i 12 grudnia 1672 r., po niemożności odbycia zgromadzeń w normalnym terminie z powodu pospolitego ruszenia), 10 nadzwyczajnych (głównie za uniwersałami królewskimi, ale także na mocy własnej uchwały koła sejmikowego w dniu 12 stycznia 1673 r., za uniwersałem starosty generalnego Wielkopolski w dniu 18 grudnia 1673 r., na początku bezkrólewia oraz uniwersałem prymasa, w dniu 20 sierpnia 1675 r., podczas oblężenia króla w obozie wojennym przez Turków), a także 6 zjazdów podczas wypraw pospolitego ruszenia i popisów. Z tej liczby 2 zgromadzenia zostały zerwane – przedkonwokacyjne w dniu 15 października 1668 r. oraz relacyjne po konwokacji w dniu 4 lutego 1669 r. Terminów 4 zgromadzeń nie podjęto w związku ze zmianą sytuacji politycznej lub udziałem w pospolitym ruszeniu (w tym wspomnianych wyżej dwóch wrześnieowych zgromadzeń deputackich w 1671 i 1672 r., a także dwóch zgromadzeń ekstraordinaryjnych – 25 maja 1671 i 12 stycznia 1673 r.), a o losach 2 zgromadzeń sejmiku nie udało się nam odnaleźć informacji – są to sejmiki deputackie w 1674 i 1675 r. W tym pierwszym terminie sejmik zapewne odbył się, gdyż znamy uniwersał marszałka w sprawach wojewódzkich, nazwiska deputatów nie są jednak znane.

Cała edycja liczy łącznie 315 dokumentów i tekstów. Są to: lauda – 22, instrukcje dla posłów na sejm i suplementy do tych instrukcji – 11, instrukcje dla posłów sejmiku do króla – 7, odpowiedzi na te instrukcje – 7, uniwersały zwołujące sejmiki – 19, uniwersały w różnych sprawach związanych z działalnością sejmiku – 62, instrukcje królewskie na sejmiki – 6 i suplement do jednej z instrukcji, listy kierowane do sejmiku – 30, listy wysyłane w imieniu sejmiku – 6, odpowiedzi na listy sejmiku – 2, inna korespondencja związana z sejmikiem – 15, diariusze, relacje i pomniejsze informacje o sejmiku z korespondencji 85, rejestry szlachty na popisach związanych z działalnością sejmiku – 15, różnego rodzaju manifestacje 10, mowy i zagajenia wygłaszane podczas sejmiku 3 i kilkanaście innych drobnych tekstów. Do liczby 315 tekstów dodać należy również nienumerowane streszczenia polskie opracowane przez Stanisława Lukasa jeszcze w XIX w., załączonych przez Wydawców do 7 spośród kilkudziesięciu niemieckich tekstów uwzględnionych w niniejszej edycji.

Spośród wszystkich akt sejmikowych 130 tekstów opublikowano na podstawie oryginałów (w tym 15 to uniwersały drukowane), 180 z oblat w księgach wpisów, ekstraktów urzędowych oraz z kopii współczesnych odnalezionych w rozmaitych kopia-riuszach materiałów historycznych czy zbiorach *silva rerum*. Pięć tekstów wydano na podstawie wcześniejszej edycji – są to trzy informacje o zwołaniu sejmiku relacyjnego na podstawie deklaracji sejmowych (*Volumina legum*) oraz dwie inne, których nie udało się odnaleźć w rękopisie lub nie było to konieczne – chodzi o informację o wielkopolskim pospolitym ruszeniu z listopada 1672 r. w liście Andrzeja Trzebickiego biskupa krakowskiego do Jana Sobieskiego marszałka nadwornego koronnego, hetmana wiel-

mikowych województwa łęczyckiego z okresu 1572-1695 – NPRH 31H 17 0445 84, kierowanego przez Roberta Kołodzieja.

kiego koronnego⁷ oraz mowę Krzysztofa Grzymułtowskiego kasztelana poznańskiego, wygłoszoną na sejmiku relacyjnym w Środzie 15 marca 1674 r.⁸

Opublikowane teksty zebrane zostały w wyniku wieloletniej kwerendy w zasobach i zbiorach krajowych archiwów oraz bibliotek. Pochodzą przede wszystkim z Archiwum Państwowego w Poznaniu, gdzie w świetnym stanie zachowały się niemal wszystkie księgi grodzkie i ziemskie z doby staropolskiej – w nich właśnie, w serii *relationes*⁹ ksiąg grodzkich 10 grodów i przygródków (grody w Poznaniu, Kaliszu, Wschowie, Nakle i Wałczu oraz przygródki w Kościanie, Kcyni, Gnieźnie, Koninie i częściowo z zachowanych dla tego okresu ksiąg z Pyzdr) odnaleziono zasadniczy trzon niniejszej edycji, podobnie jak to miało miejsce w przypadku tomów wcześniejszych.

Pozostałe materiały odnalezione zostały podczas kwerend realizowanych w kraju, w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, Bibliotece Kórnickiej PAN, Bibliotece XX. Czartoryskich (oprócz licznych kopiaruszy i sylw cenne, oryginalne materiały pochodzą z przechowywanej tu spuścizny po Krzysztofie Grzymułtowskim), Muzeum Narodowym, Bibliotece Jagiellońskiej oraz Bibliotece PAU i PAN w Krakowie, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Archiwum Głównym Akt Dawnych (przede wszystkim w Metryce Koronnej oraz archiwach rodowych), Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego (tu szczególnie cenny diariusz autorstwa Piotra Opalińskiego, późniejszego wojewody łęczyckiego i starosty generalnego Wielkopolski, w którym szereg zapisek dotyczy sejmiku) i Bibliotece Narodowej w Warszawie, Archiwum Narodowym w Krakowie, Archiwach Państwowych w Gdańsku i Łodzi, ale również za granicą, w Geheimes Staatsarchiv w Berlinie-Dahlem, Haus-, Hoff- und Staatsarchiv w Wiedniu (tu głównie informacje o sejmiku w relacjach legatów cesarskich w Rzeczypospolitej, w szczególności Augustina von Mayern), Riksarkivet w Sztokholmie, Państwowym Historycznym Archiwum Białorusi w Mińsku oraz Narodowej Bibliotece Ukrainy im. Wernackiego.

Co niezwykle warte podkreślenia, dzięki wysiłkowi prof. IH PAN dr. hab. Andrzeja Kamińskiego do niniejszej edycji włączono 16 tekstów z zasobu Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem (Rep. 9: „Beziehungen zu Polen”, wchodząca w skład pierwszego działu głównego I. Hauptabteilung)¹⁰. Są to głównie relacje agentów elektorskich, a także wielkopolskiej szlachty, kierowane do elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma z informacjami o sejmiku. Obrazują rozmiar zaangażowania Brandenburgii w sprawy polityki wewnętrznej Rzeczypospolitej w 2. połowie XVII w. – również na poziomie prowincji, co w XVIII w. nie miało już racji miejsca. Relacje agentów elektorskich zostały sporządzone w języku niemieckim, korespondencja między szlachtą wielkopolską a dworem berlińskim i dyplomatami

⁷ *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. 2, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1881, s. 1057.

⁸ *Krzysztofa Grzymułtowskiego wojewody poznańskiego listy i mowy*, wyd. A.W. Jabłonowski, Warszawa 1876, s. 58-59.

⁹ Były to zarówno księgi protokołów (najbardziej wartościowe i zawierające liczne oryginały), jak również dla początkowych lat objętych niniejszą edycją także serią indukty.

¹⁰ Dodatkowy, uwzględniony w edycji siedemnasty tekst pochodzi również z dawnego zasobu tego archiwum, ale obecnie przechowywany jest w Archiwum w Mińsku.

brandenburskimi była natomiast prowadzona w języku łacińskim. W niniejszej edycji teksty niemieckie, o wysokim stopniu skomplikowania edytorskiego, dotychczas nigdzie nie publikowane, stanowią ewenement na skalę polskiego edytorstwa akt sejmikowych. W edycji wykorzystano także sporadycznie pomnikową dla dziejów państwa brandenbursko-pruskiego serię wydawniczą *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg* – w tym przypadku wybrano tylko jeden tekst źródłowy, pozostawiając go w wersji przygotowanej przez niemieckiego wydawcę¹¹. Uzupełniający charakter miały dla Wydawców także „Teki Lukasa”, przechowywane w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (rkps 2994 I – 3002 I). W nich z kolei napotykamy na streszczenia interesujących nas relacji brandenburskich w języku polskim. Korzystano z nich ostrożnie i porównywano za każdym razem z tekstem niemieckim z uwagi na dużą ilość podchwytliwych skrótów, np. stosowania przez Stanisława Lukasa krzyżyka na oznaczenie śmierci bądź biskupa, litery „s” z kropką oznaczającej Jana III Sobieskiego, sejm lub sejmik oraz rozmaitych znaków matematycznych.

Wśród autorów relacji brandenburskich z działalności sejmiku średzkiego na plan pierwszy wybija się Joachim Scultetus (1638-1705), mianowany przez elektora brandenburskiego 22 sierpnia 1667 r. tajnym sekretarzem, a kilka lat później – radcą i mistrzem kamery nowomarchijskiej. Należał on do zaufanych współpracowników wieloletniego rezydenta brandenburskiego w Warszawie, tajnego radcy Johanna von Hoverbeck i uchodził za wybitnego znawcę spraw polskich. Relacje Scultetusa są bardzo szczegółowe i świadczą o jego dobrej znajomości języka polskiego oraz świetnych relacjach z dygnitarzami wielkopolskimi. Niestety, z interesującego nas w niniejszym tomie okresu odnaleziono i opublikowano zaledwie trzy listy tego dyplomaty, specjalizującego się od 1667 r. w kontaktach z opozycją wielkopolską. Przyczyną tego stanu rzeczy były inne zadania wyznaczane w tym czasie Scultetusowi przez elektora Fryderyka Wilhelma. Przykładowo w końcu kwietnia 1672 r., gdy odbywał się w Środzie sejmik przedsejmowy, przebywał z misją dyplomatyczną w Warszawie. Z kolei wyrwę w relacjach z lat 1673-1675 możemy tłumaczyć dwoma poselstwami sprawowanymi w tym czasie przez Scultetusa do Moskwy¹².

Prace nad stroną edytorską wydawnictwa, w części tekstów (przeważającej) w języku staropolskim i łacińskim, oparte zostały na wzorcu przyjętym w tomach edycji akt sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1696-1763¹³, a stanowiących w pew-

¹¹ Warto zaznaczyć, że zawarte w tej publikacji teksty nie są w większości edycjami dokumentów źródłowych, lecz ich streszczeniami.

¹² *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 12, hrsg. von F. Hirsch, Berlin 1892, s. 531-532; P. Bahl, *Der Hof des Großen Kurfürsten. Studien zur höheren Amsträgerschaft Brandenburg-Preussens*, Köln-Weimar-Wien 2001, s. 586-587.

¹³ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008 (rec.: Z. Chodyła, RH, 75 (2009), s. 206-215; U. Kosińska, KH, 117 (2010), nr 3, s. 140-146; T. Adamczyk, Z dziejów prawa, 3 (11) 2010, s. 201-203; J. Dygdała, WO, 26 (2010), s. 126-130; A. Perłakowski, SŻ, 48 (2010), s. 188-190; A. Korytko, TS, 1 (2010), s. 135-138); *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warsza-

nym sensie kontynuację zasad edytorskich A. Przybosia¹⁴ i W. Dworzaczka¹⁵ oraz wytycznych zawartych w *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI wieku do połowy XIX wieku*, opracowanej przez Komisję Historyczną PAU w 1949 i wydanej w 1953 r.

Podstawą edycji poszczególnych tekstów stały się w pierwszej kolejności egzemplarze oryginalne. W przypadku odnalezienia kilku oryginałów, dokonano wyboru tekstu najlepiej zachowanego – nie dokonywano wówczas porównania z pozostałymi oryginałami bądź kopiami, uznając, że wysiłek włożony w przeprowadzenie tych procedur byłby nazbyt czasochłonny (z uwagi na liczbę tekstów) i niewspółmierny do potencjalnych korzyści.

Dla tekstów wydawanych z oryginałów uszkodzonych lub kopii starano się zgromadzić i wykorzystać wszystkie zachowane egzemplarze. Informacje o nich zostały podane obok opisu podstawy edycji (kolejne rękopisy zostały ponumerowane). W przypadkach tego wymagających, w przypisach tekstowych podano również najważniejsze odmianki tekstów, pomijając drobne pomyłki lub przestawienia kolejności wyrazów – co jest zjawiskiem często występującym podczas rękopiśmiennego przepisywania tekstów, ale niewpływającym na precyzję przekazu źródłowego. Z uwagi na wielką objętość wydawanego materiału Wydawcy starali się, w miarę możliwości, ograniczyć komentarze do niezbędnego minimum. W przypadku wydawania tekstów z oryginałów bądź oblat w księgach grodzkich, podążając za wskazówką jednego z recenzentów poprzednich tomów akt sejmikowych¹⁶, podano również wskazówki lokalizujące inne egzemplarze odnalezione w pozostałych księgach grodzkich (czego wcześniej, z uwagi na oszczędność miejsca, nie czyniono).

Większość wymienionych wyżej tekstów zostało wydanych w całości, bez stosowania skrótów, opuszczeń i streszczeń. Wydawca zdecydował się na skróty wyłącznie w przypadku informacji o sejmiku z gazet i korespondencji, pomijając fragmenty niezwiązane z sejmikiem – w przypadku opuszczeń stosowano nawiasy kwadratowe z trzema kropkami.

Zebrany materiał podzielony został chronologicznie według dat kolejnych sejmików. Każdy sejmik otrzymał kolejny numer w ramach edycji (w niniejszym tomie, podobnie jak i w tomie za lata 1733-1763, zrezygnowano ostatecznie z numeracji rzymskiej, która była obecna jeszcze w edycji Dworzaczka oraz tomie za lata 1696-1732), osobno numerowano w ramach danego sejmiku również poszczególne teksty (brak nu-

wa 2015 (rec.: K. Łopatecki, *Miscellanea Historico-Iuridica*, 14 (2015), z. 2, s. 9-43; Z. Chodyła, *RH*, 82 (2016) – w druku). Niniejszy wstęp w zasadniczy sposób nawiązuje do wstępów dołączonych do poprzednich dwóch tomów akt sejmikowych, wydanych przez M. Zwierzykowskiego, gdyż większość decyzji edytorskich nie uległa istotnym zmianom i jest kontynuowana w obecnym tomie.

¹⁴ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 3: 1661-1673, Wrocław-Kraków 1959; t. 4: 1674-1680, Wrocław-Kraków 1963; t. 5: 1681-1696, Wrocław 1984.

¹⁵ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, wyd. W. Dworzaczek, t. 1: 1572-1632, cz. 1: 1572-1615, Poznań 1957 (rec.: J. Maciszewski, *CPH*, 10 (1958), s. 197-200; J. Bielecka, *RH*, 25 (1959), z. 1, s. 198-202; A. Przyboś, *SŻ*, 4 (1959), s. 195-198); t. 1: 1572-1632, cz. 2: 1616-1632, Poznań 1962 (rec. A. Przyboś, *SŻ*, 11 (1966), s. 176-179).

¹⁶ Z. Chodyła, *Rec. z: Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015 – *RH*, 82 (2016), s. 270.

meracji występuje jedynie w przypadku streszczeń tekstów niemieckich z Archiwum w Berlinie-Dahlem, sporządzonych przez Lukasa, które pozwalają wstępnie zorientować się w zawartości tekstu niemieckiego). Przy tytule tekstów podane zostały odsyłacze do podstawy rękopiśmiennej oraz w nielicznych przypadkach do wcześniejszych edycji drukowanych (tutaj najczęściej odesłania do edycji akt sejmiku województwa krakowskiego¹⁷ – w zasadzie wyłącznie do uniwersałów lub ich fragmentów oraz jednej instrukcji królewskiej na sejmik przedsejmowy, a także kilku innych tekstów publikowanych wcześniej w edycjach osiemnasto i dziewiętnastowiecznych). W przypadku pewnej liczby sejmików nie udało się w toku kwerend odnaleźć żadnych wzmianek, choć wiemy, że sejmiki na pewno miały się zebrać. W takich przypadkach pod nagłówkiem zamieszczono kursywą informację o nieodnalezieniu informacji o sejmiku – bywa jednak, że pod nagłówkiem takiego sejmiku znajdują się także teksty z działalności politycznej szlachty wielkopolskiej, najbliższe dacie sejmiku.

Dobierając poszczególne teksty, Wydawcy kierowali się dążeniem do zebrania jak najobszerniejszego materiału prezentującego całokształt działalności danego zgromadzenia, od jego zwołania aż po realizację uchwał, podążając zresztą tropem wytyczonym już przed II wojną światową przez Stanisława Kutrzebę¹⁸, a kontynuowanym z powodzeniem przez Adama Przybosia (seria krakowska) i Włodzimierza Dworzaczka (pierwszy tom akt wielkopolskich). W tym celu uwzględniono m.in. uniwersały zwołujące sejmik, instrukcje królewskie, a w niektórych przypadkach (znacznie rzadziej niż dla lat 1696-1763) również kredensy i listy do posłów królewskich, senatorów i urzędników. Choć często mają one charakter sztamkowy i nie przedstawiają większej wartości informacyjnej, uznano, że ich wydanie, w miarę możliwości w komplecie, lepiej udokumentuje funkcjonowanie systemu parlamentarnego. Wydano również znaczną liczbę listów pisanych przez prymasów, ministrów i inne osoby, adresowanych często w jednakowej wersji do wszystkich sejmików. Dzięki temu przyszli wydawcy akt sejmików z innych terytoriów Rzeczypospolitej dla panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego będą mogli odwoływać się do tekstów już wydanych w niniejszej edycji, uwzględniając uzupełnienia lub poprawki. W ten sposób uzyskano w dużym stopniu kompletny zbiór dokumentów sejmikowych oraz powiązanych z sejmikiem, z danego okresu. Pod tym względem to wydanie idzie znacznie dalej, niż istniejące do tej pory dla okresu panowania Michała Korybuta i Jana III Sobieskiego – czyli edycje krakowska i województwa podolskiego (ezgulanckiego), nie wspominając o mocno już przestarzałych edycjach akt sejmikowych kujawskich, dobrzyńskich, ruskich czy halickich, opublikowanych jeszcze w XIX i na początku XX w.

Wydawany materiał poddany został niezbędnym, zalecanym przez instrukcję wydawniczą, ingerencjom. Przede wszystkim ujednolicono i wprowadzono przejrzysty system skrótów, dzięki któremu udało się uzyskać znaczące oszczędności w objętości

¹⁷ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. A. Przyboś, t. 3: 1661-1673, Wrocław-Kraków 1959; t. 4: 1674-1680, Wrocław-Kraków 1963.

¹⁸ S. Kutrzeba, *Przedmowa*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572-1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932, s. I-II.

tomu. Na przykład, konsekwentnie zastępowano wyrazy: Rzeczpospolita (R.P.), Wielkie Księstwo Litewskie (W.Ks.L.), Jego Królewska Mość (J.K.M.), Król Jegomości (K.J.M.), pan nasz miłościwy (p.n.m.), złoty polski (złp) itp. Mając na uwadze czytelność tekstu, szereg skrótów rozwinięto, a szczegółowy wykaz skrótów dołączono do edycji. Skróty dotyczące piastowanych urzędów zostały rozwinięte w nawiasach kwadratowych.

W przypadku wydawania tekstów oryginalnych, drukowanych, starano się za pomocą przypisów tekstowych zaznaczyć w edycji miejsca wypełnione ręcznie – tak zwane okienka. Dotyczy to przede wszystkim uniwersałów, w których wpisywano ręcznie adresatów, fragmenty formułek czy datacje. Przypisami tekstowymi zaznaczono również wszelkie współczesne ingerencje w tekście – np. fragmenty nadpisane nad wierzchem lub dopisane na marginesach.

Zgodnie z zaleceniami instrukcji wydawniczej nazwy geograficzne w przypadkach niebudzących wątpliwości modernizowano i ujednolicono – wyjątek zastosowano dla nazwy „Śrzoda”, „Śrzem”, w celu oddania staropolskiej wymowy nazw miejscowych. Nazwy geograficzne wątpliwe pozostawiono w brzmieniu oryginalnym, opatrując je w miarę możliwości komentarzami w przypisach rzeczowych. Podobnie postąpiono również z pisownią nazwisk. Inne uzupełnienia tekstu, pochodzące od Wydawców, również podano w nawiasach kwadratowych (nawiasy okrągłe pozostawiono konsekwentnie dla nawiasów stosowanych w wydawanych źródłach).

Dla uzyskania lepszej czytelności oraz rozbudowania indeksu osób, Wydawcy podali w przypisach rzeczowych identyfikację osób występujących w tekstach wyłącznie pod piastowanym przez nie urzędem. W przypadku osób występujących z nazwiskiem i urzędem oraz osób, które występują jedynie z nazwiska, a można je zidentyfikować w innych tekstach, w miarę możliwości w nawiasie kwadratowym podano ich imiona. Uzupełnienia te były możliwe przede wszystkim dzięki *Tekom Dworzaczka, Polskiemu Słownikowi Biograficznemu* oraz licznym tomom *Spisów urzędników*, wydawanych przez Bibliotekę Kórnicką (wykaz podstawowych publikacji pomocnych przy edycji zamieszczono w zestawieniu bibliograficznym). W przypisach rzeczowych uzupełniono również informacje identyfikujące miejscowości występujące w tekście bez przypisania do powiatu lub ziemi oraz w przypadku odwołań do konstytucji sejmowych (w tym przypadku, w miarę możliwości, odsyłało do wydanych już tomów edycji *Volumina constitutionum*).

Występującą najczęściej w księgach grodzkich datację oblaty (czyli dostarczenia do urzędu) według świąt kościelnych przełożono z pomocą „Chronologii polskiej” Bronisława Włodarskiego na odpowiednie daty według kalendarza świeckiego. Duży problem stanowiło również ujednolicenie datacji niemieckich tekstów źródłowych. Po 1582 r. we władztwie Hohenzollernów brandenburskich nadal był używany kalendarz juliański, a agenci elektorscy działający w Wielkopolsce nie zawsze pisali, czy datują daną relację w starym, czy też nowym stylu. W tym stanie rzeczy skonfrontowano źródła brandenburskie ze staropolskimi, wprowadzając w nagłówkach daty według kalendarza gregoriańskiego. Nie zawsze jednak było to możliwe do przeprowadzenia.

W trakcie prac redaktorskich nad tekstem poszczególnych akt udało się zidentyfikować niewielką liczbę cytatów, które pochodzą z Pisma Świętego lub z dzieł autorów starożytnych. Odnośniki do nich zapisano w przypisach rzeczowych. Oczywiście bar-

dzo wiele takich cytatów pozostało niezidentyfikowanych, pozostawiając zadania dla wnikliwych Czytelników.

Modernizacja tekstów przeprowadzona została zgodnie z zaleceniem instrukcji oraz ze wzorem przyjętym przez Włodzimierza Dworzaczka. Zachowano oryginalną pisownię wszędzie tam, gdzie oddaje ona współczesną powstaniu tekstów wymowę (poza nazwami geograficznymi), korygowano natomiast wszelkie drobne pomyłki pisarskie (poza wyjątkami wzbudzającymi wątpliwości), do współczesnych zasad dostosowano również pisownię wielkich liter. Interpunkcja oryginalna, jako całkowicie nieprzystająca do dzisiejszych wymogów i utrudniająca zrozumienie tekstów, została zastąpiona przez współczesną. W celu uzyskania większej przejrzystości tekstu Wydawcy wprowadzili podział na akapity, zachowując jedynie miejsca wypunktowane w oryginale. W przypadku dłuższych list nazwisk występujących w podpisach pod dokumentami (w szczególności pod konfederacjami) i w wykazach osób (na przykład w popisach chorągwi pospolitego ruszenia) Wydawcy wprowadzili w nawiasach kwadratowych stosowaną numerację, ułatwiającą Czytelnikowi szybką orientację w liczbie osób, nierzadko przekraczającej kilkaset.

Przygotowując zebrane niemieckojęzyczne materiały źródłowe do druku, opierało się zasadniczo na instrukcji wydawniczej Johanna Schultze¹⁹ oraz instrukcji opracowanej przez Arbeitsgemeinschaft außeruniversitärer historischer Forschungseinrichtungen²⁰. Dla niemieckich tekstów wczesnonowożytnych zakładają one możliwie wierne literalnie odtworzenie tekstów, dopuszczając ich modernizację w bardzo ograniczonym zakresie i z odnotowaniem poczynionych zmian we wstępie. Instrukcje nie pozwalają zatem jednoznacznie rozwiązać wszystkich problemów, jakie pojawiają się przed wydawcą tekstu źródłowego.

Wyzwaniem dla Wydawców oczywiście był fakt, że wybrane teksty pisane były przez rozmaite osoby, które te same wyrazy pisały inaczej. Przykładowo stosowały one małe i duże litery na początku tych samych wyrazów, np. „sich” i „Sich”, „dinge” i „Dinge”, „zeit” i „Zeit”. Ponieważ z poniższego wydawnictwa będą korzystali przede wszystkim historycy, a nie językoznawcy, pisownia wyrazów zapisywanych raz od wielkiej litery, a raz od małej została ujednolicona zgodnie z obowiązującą obecnie ortografią. Ujednolicono również pisownię słów pochodzących z języka łacińskiego, polskiego, francuskiego i innych obcych w stosunku do języka niemieckiego. Wszystkie takie słowa pisane z rodzajnikiem otrzymały dużą literę początkową. Z tego zabiegu wyłączono jednak całe frazy obcojęzyczne. Zdecydowano się także na połączenie słów pisanych w tekstach źródłowych oddzielnie, np. „Landt Tag”, „nach dem”, „Reichs Tag”, „Landt Bohten”, „donners tag”, „et was”, „Zusammen kunfft”, „nach richt”. I w tym przypadku przy pisaniu małych i wielkich liter początkowych oparto się na zasadach dziś obowiązującej ortografii. Podwójne spółgłoski oraz nieme „h” zostały zachowane. Po-

¹⁹ J. Schultze, *Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, Blätter für deutsche Landesgeschichte, 98 (1962), s. 1-11.

²⁰ *Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte der Arbeitsgemeinschaft außeruniversitärer historischer Forschungseinrichtungen*, Archiv für Reformationsgeschichte, 72 (1981), s. 299-315.

zostawiono też bez zmian litery „y” i „ÿ”, które zastępowały wówczas „i” w takich słowach, jak: „Freyheit”, „bey”, „zwey”, „dreÿ”, „Keÿser”. Zachowano również oryginalną pisownię cyfr oraz pozostawiono bez zmian pisownię nazwisk i nazw geograficznych, np. Środy, która pojawiała się w relacjach brandenburskich jako „Sroda”, „Schroda”, „Schrodda”, „Szroda”, „Szreda”. Zlikwidowano natomiast literę „v” stosowaną przez niektórych pisarzy na początku takich wyrazów, jak: „undt”, „umb” czy „uff”.

Ze względu na oszczędność miejsca zrezygnowano wbrew niemieckim instrukcjom, poza wyjątkowymi wypadkami, z rozwiązywania powtarzających się skrótów. Najczęściej pojawiający się w źródłach zwrot „Euer/Ewer Churfürstliche Durchlauchtigkeit/Durchleuchtigkeit”, odnoszący się do elektora brandenburskiego, podano konsekwentnie w jednej wersji skróconej („E. Churfürstl. Durchl.”). Ponadto uzupełniono brakujące datyienne oraz litery i słowa pomyłkowo pominięte przez pisarzy, wstawiając je w nawias kwadratowy.

Uwzględniono wszystkie dopiski i komentarze, w które zaopatrywano korespondencję słałą do elektora brandenburskiego. Adnotacje pojawiały się w nagłówkach bądź też na marginesach i były nanoszone inną, obcą ręką przez kancelistów Hohenzollerna, aby ułatwić władcy lekturę przychodzących pism i wyczulić na najważniejsze poruszane w nich kwestie.

Całość edycji dopełniają indeksy osobowy i geograficzny. Ten ostatni będzie poszerzony (jak w poprzednich tomach) o określenia nazw miejscowych instytucji oraz urzędów. Ponieważ w przyszłości edycje znajdą się ostatecznie w dostępie internetowym, być może jako element rozbudowanej, możliwej do uzupełniania bazy danych, Wydawcy zrezygnowali z opracowywania indeksu rzeczowego. Tradycyjnie do tomu włączono 20 przykładowych ilustracji, ukazujących publikowane materiały sejmikowe – pomimo wskazania jednego z Recenzentów poprzednich tomów edycji nie zdecydowano się zamieszczać podobizn postaci występujących na kartach tekstów źródłowych, pozostawiając to do odrębnych edycji albumowych²¹.

Wyrazy wdzięczności od Wydawców należą się w tym miejscu Pracownikom licznych archiwów i bibliotek, z których pochodzą poszczególne teksty, zebrane podczas wieloletnich kwerend. Serdeczne podziękowanie za życzliwe i rzetelne zrecenzowanie wstępnej wersji niniejszej edycji kierują Wydawcy do obydwu Recenzentów, Panów Profesorów Jarosława Stolickiego oraz Leszka Wierzbieckiego – dzięki Ich czujnym oczom udało się uniknąć szeregu usterek i potknięć, a także dołączyć do edycji kilka interesujących tekstów. Za ciężką pracę i wysiłek przy korygowaniu tekstów niemieckich, uwzględnionych w edycji, serdeczne podziękowania Wydawcy składają Profesorom Tomaszowi Jurkowi i Jackowi Wijacze. Do Pana Profesora Edwarda Skibińskiego kierujemy podziękowania za wnikliwą korektę tekstów łacińskich.

Wydawcy

Poznań, 15 stycznia 2018 roku

²¹ Z. Chodyła, Rec. z: *Akta sejmikowe*, s. 271.